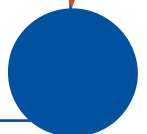

KARDA, BRÅKA, SPINNA

Studielåda med handledning från
JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM

JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM

Lådan innehåller föremål och material som visar hur ull- och linberedningen gick till och hur textilierna sköttes i det gamla jordbrukssamhället. De förhållanden och processer som beskrivs i handledningen kan hänföras till 1800-talet och som regel till rika, självägande bondehushåll.

**Kontrollera före och efter användandet att samtliga föremål och bilder finns i lådan.
Kom ihåg att du är ansvarig för lådan den tid du förfogar över den.**

**Om något saknas eller blir skadat, meddela omgående Jönköpings läns museum
036-30 18 00 el info@jkpglm.se.**

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

- Bok** Pelles nya kläder samt 15 diabilder
- Byk etc.** Björkaska (i påse)
Glättsten
Kavel med kavelbräde (JM 4508 och JM 370)
Klappträ
Strykjärn (JM 10.564)
Tvättbräde (JM 24.099)
- Fotografier** Tvätt
Sköljning
Klappträ
Kaveldon
- Lin** Docka med häcklat lin
Frörepa (JM 4190)
Häckla (JM 8535)
Linbråka (miniatyr)
Linnetyg (blekt och oblekt)
Plaströr med torkade linstjälkar
Plaströr med rötat lin
Plaströr med rötat lin att använda
Plaströr med bråkat och skäktat lin
Påse med skäktat lin att använda
Skyttel
Skäktsvärd (JM 10042)
- Ull** Kardor
Slända
Ullsax
Ull, 1,5 kg
Ylletyg

JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM
Dag Hammarskjölds plats 2
www.jkpglm.se
www.johnbauersmuseum.nu

Tel: 036-30 18 00

ALLMÄNT OM ULL- OCH LINBEREDNING - SJÄLVHUSHÅLLNINGSSYSTEMET

Att bereda kläder av ull har varit känt i vårt land sedan yngre stenåldern, men det var länge förbehållet en liten överklass. På samma sätt har lin länge varit ett exklusivt textilmaterial. Inte förrän på 1800-talet blev linne vanligt bland allmogen. Längre användes det enbart till festdräkten, men så småningom blev det ett välkommet alternativ till ullen i sommarklädseln.

Alla textilier som behövdes på en gård tillverkades där. Så skedde ända in på 1900-talet. En stor mängd tröjor, sockor, rockar och byxor slets årligen ut av gårdens folk. En del av lönen till tjänstefolket utgick in natura, dvs. en rock om året till drängen och ull till pigorna som de fick bearbeta på lördagskvällarna.

Under vinterhalvåret tog textilarbetet kvinnornas arbetskraft helt i anspråk. Textilier fungerade i viss mån som statusföremål. De högt uppbäddade sängarna med många bolster och dynor antydde att man på gården hade råd att undvara den kvinnliga arbetskraften till den här typen av inomhusarbete.

ULLBEREDNING

Fåren klipptes två gånger om året, vår och höst. Vid klippningen användes en speciell typ av sax; fårsax eller **ullsax**. Denna typ av sax existerade redan under järnåldern. Den som var van kunde klippa ett får med en sådan sax på mindre än 15 minuter. Nutidens elektriska klippmaskiner är naturligtvis effektivare, men fortfarande existerar den gamla metoden att rycka ullen från fåret. Varje får lämnade 1-2 kg ull.

Ullen var full av larver, insekter och frön och måste tvättas innan man kunde börja använda den. På senhösten, då jordbruksarbetet fick vila, bearbetades ullen. Med **kardorna** rev och redde man ullen varvid den formades till rullar som lades i en korg. Till det dryga arbetet användes barnarbetare i 6-7-årsåldern. En van kardare kunde karda ½ kg ull om dagen. Arbetet kunde också utföras av fattiga kvinnor i bygden, torpare och stugsittarkvinnor, som avlönades med matvaror.

Gårdens överskott av fårull såldes till kringvandrande uppköpare, vilka levererade den till städernas manufaktur- och industrier. Dessa i sin tur utnyttjade spinnhus- och tukthushjon, dvs. straffångar samt barnhusbarn. Dessa fick bearbeta råvaran gratis till företagaren.

LINBEREDNING

Linnet såddes i maj och skördades under hösten. Arbetet med linet tog oerhört mycket tid och kraft i anspråk eftersom ett flertal arbetsmoment måste genomföras innan linet var färdigt att spinnas. Arbetsprocessen gick ut på att skilja lintågan (de långa fibrerna) från de vedartade delarna i stjälken. Linet skördades genom att man ryckte upp hela plantan med roten för att fibrerna skulle bli så långa som möjligt. Linet fick torka på fältet. För att avlägsna de torra fröhusen drogs linet igenom en repa eller fröstråke (en kam med en rad grova spik). Linfröna användes för linoljeberedning, linfrövälling och kreatursfoder.

För att lösa upp linämnet i stjälkarna rötades linet, (röta = ruttna). Det fick därvid ligga på en fuktig äng eller ligga i en bäck i 7-10 dagar. Det illaluktande linet torkades först utomhus uppställt i ”kapeller”, sedan i en bastu.

Nu hade linstjälkarna blivit sköra och bröts lätt vid den följande bråkningen. **Linbråkan** består av en fast och en rörlig del och däremellan knäcktes stjälkarna. Vid skäktningen avlägsnades det brutna vedämnet genom att man slog med skäktsvärdet längs med tågorna. **Skäktsvärdet** var ofta en fästmögåva, som den händige, förälskade gossen skar till och dekorerade med blommor, hjärtan, årtal och initialer genom att måla eller skära. Om flickan tog emot gåvan var bröllopp att vänta.

Slutligen kammades eller häcklades linet. **Häcklan** kan liknas vid en borste med spikar till borst. Linet drogs igenom och de korta, grova blånorna stannade kvar i häcklan medan de långa blanka lintågorna var kvar i handen. Blånorna samlades och användes efter spinning till att väva grövre skjortor. Smedernas skjortor var just av blaggarn och den nedre delen av vanliga mansskjortor (det som inte syntes) vävdes av detta grova garn.

SPINNA, BLEKA, FÄRGA OCH VÄVA

Spinnrocken introducerades i Sverige under 1500-talet och ersatte så småningom sländan som spinnredskap. Fördelen med spinnrocken var att den trampades till rotation och att tråden rullades upp på en spole samtidigt som tråden spans. Härigenom kunde händerna arbeta med tråden hela tiden.

4-5 spinnrockar stod framme i stugan under hela vinterhalvåret. Vid varje ledig stund snurrade spinnrocken. Spinnarbetet började samtidigt som det övriga vinterarbetet efter Mikaeli den 29 september. Fr.o.m. detta datum var pigorna tvungna att arbeta fem kvällar i veckan fram till söndags. På lördagskvällen fick de lov att spinna sin egen ull. I den mörka stugan med ljus bara från eldstaden och möjligen från en rykande tjärvedsticka var det ett hårt arbete i den rökiga stugan. Inte minst var det ansträngande för ögonen. Ullen skulle vara färdigspunnen före jul. Linet kom i tur efter julhögtiden och skulle vara klart till mars då vårbruket satte in.

De färdiga spolarna sattes i en spolram och härifrån vindades garnet upp på en garnhärvel. Här efter blektes linet och ullgarnet färgades, oftast i blått till kläder, eftersom det var den billigaste färgen. Färgningen kunde även göras efter vävningen.

Klädestyg vävdes i vävstolar av den typ som är vanlig idag. Flamskvävnader gjordes i s.k. gobe-längsvävstolar med stående varp. Band för skärp, hattar, bårder och strumpor vävdes i bandvävstolar eller på **bandgrindar**.

KLÄD- OCH TEXTILVÅRD

Att hålla kläder och textilier rena hörde till det mest slitsamma arbetet i en familj. Allt vatten måste bäras av kvinnorna, ved skulle sågas och huggas, tvättmedel tillverkas o.s.v.

Trots att det endast var förmögna bönder som använde sänglinne och då endast underlakan samlades en försvarlig mängd tvätt till byken. Man tvättade nämligen bara två gånger om året. Detta skedde vintertid, i mars och december. Torparkvinnor lejdes för det tunga och värkbefrämjande arbetet.

Tvätten lades i blöt några dagar före, lämpligen en lördag. På måndagen gnuggades tvätten mellan händerna eller mot en tvättbräda (nyhet från 1870-talet).

På botten av ett stort bykkar av trä lades en tygpåse med björkaska (fungerade ungefär som tvättmedel). I botten fanns ett avtappningshål. Kläderna lades i och varmt vatten östes över, rann igenom, tappades ur och östes upp igen efter värmning i en speciell panna. Under processen lakades askan ur påsen och av vattnet blev en brun lut. Tio gånger östes tvätten (jfr. brygga och bryggghus).

För sköljningen transporterade man hellre tvätten till vattnet än tvärtom, även om det innebar att man fick ligga utomhus vid frysgrader och riskera förfrusna händer och fötter i det iskalla vattnet.

”Det var så kallt att kläderna som vi klappade frös ihop och vi såg ut som isstoder. Så bar det iväg hem den långa vägen, frusna, isiga och gråtfärdiga, men bykas skulle det”, klagade en torparflicka i början av seklet. Tvätten sköljdes, vreds, lades på en bock och klappades med ett **klappträ** för att slå ut vattnet.

Bomulls- och linnetyger skulle vara släta. Skjortornas kragar och manschetter blev blanka genom att man gned en **glättsten** eller glättare av glas. Lakan, dukar och särkar blev blanka genom att viras runt en **tråkavel** som rullades fram och tillbaka under hårt tryck från ett **kaveldon**. Till vadmal och ylle använde man värme för att få ytan slät. Pressjärnet var av massivt järn som värmdes över eld. Det har länge använts på skradderier. **Strykjärnet** var ihåligt med rum för ett lod som först hettades upp i elden och sedan placerades i strykjärnet. På så sätt undvek man att få sot på kläderna.

LITTERATUR:

Bringéus, Nils-Arvid: *"Arbete och redskap"*

Fredlund, Jane: *"Så levde vi"*

Nylén, Anna-Maja: *"Hemslöjd"*